

Juominen ja alkoholipolitiikka

Alkoholi on kovin arkipäiväinen ja jokaista lähellä oleva asia. Kukin soveltaa omassa elämässään tietojaan ja käsityksiään alkoholin ominaisuuksista ja oikeista käyttötavoista. Yksilön mahdollisuudet säädellä omaa käyttäytymistään näyttävät tällä elämän alueella hyvinkin suurilta, kaikkihan on kiinni omasta juomisesta. Perinteinen alkoholivalistus toimii tämän logiikan varassa: tärkeintä on vaikuttaa yksilöiden asenteisiin ja sitä kautta käyttäytymiseen.

Asennemuutosten kautta kulkeva tie käyttäytymisen muutoksiin ei ole kuitenkaan kovin suora. Yksilöiden käyttäytymisellä on yhteiskunnalliset määrittäjänsä. Traditiot ja lait asettavat suoria rajoituksia yksilöiden toiminnalle, ja ne myös muovaavat yksilön tapaa ajatella ja tuntea. Valistus voi tehdä näitä traditioita ja tottumuksia läpinäkyviksi, auttaa yksilöä määrittämään suhdettaan niihin. Ajattelutapojen muuttamisen ensimmäinen askel on yleisten käsitysten tunteminen ja erittely.

Alkoholivalistusprojektin osatutkimuksena tehty vaikuttajahenkilöiden haastattelu antaa omalta osaltaan aineistoa tällaiseen erittelyyn.¹

Vaikuttajahenkilöinä haastateltiin elinkeinolämän johtajia, puoluejohtajia, Alkon paikallisojohtajia, ammattiyhdistysliikkeen edustajia, lääkäreitä ja sanomalehtimiehiä. Vastaajia pyydettiin määrittelemään alkoholista johtuvia haittoja ja niiden syitä sekä esittä-

mään keinoja ongelmien ratkaisuksi. Kaiken kaikkiaan haastateltiin 91:tä vaikuttajaa. Haastattelu oli vapaamuotoinen nauhurihaastattelu. Sen vertailuaineistona oli koko väestölle suunnattu gallup. Tutkimuksen tulokset on julkaistu erillisenä raporttina.

Vaikuttajien ajattelulle oli ominaista, että siinä juomista koskevat käsitykset ja alkoholipoliittiset näkemykset olivat vain heikosti yhteydessä toisiinsa. Ne muodostivat ajatteluun kaksi toisistaan irrallista tasoa, kaksi eri tavoin rakentunutta aluetta. Toisaalla olivat ihmisten yksityiset tiedot ja kokemukset alkoholin käytöstä ja sen haitoista, toisaalla lähinnä julkisen sanan piirissä käyty valtiollisia ratkaisuja pohjustava ja arvioiva keskustelu. Molemmat tasot esiintyivät saman vastaajan ajattelussa, mutta vain harvoin juomista koskevat tiedot olivat täysin johdonmukaisina perusteluina alkoholipoliittisille näkemyksille.

Esittelen tässä artikkelissa lyhyesti vaikuttajien ajattelun piirteitä. Lopuksi pyrin pelkistään tuomaan esille ne tekijät, jotka aiheuttavat vallitsevan ajattelun kaksitasoisuuden ja ristiriitaisuudenkin. Vaikuttajien mielipiteitä on mielestäni tässä suhteessa pidettävä yleisten kulttuuristen käsitysten ilmaisijoina, ei erityisryhmän näkemyksinä.

Suhtautuminen lainsäädäntöön

Olennaisin alkoholipoliittinen kysymys lienee suhtautuminen alkoholin saatavuuden rajoituksiin. Tyypillistä vastaajille oli, että he eivät ottaneet selvää ja yksiselitteistä kantaa siihen, onko rajoitustoimilla merkitystä alkoholiongelmien hoidossa vai ei. Alkoholikulttuurista vapaasti keskusteltaessa oli tavallista todeta rajoitukset arveluttaviksi, yksilön va-

¹Marja Holmila: Alkoholipoliittisen ajattelun pulmakohtia. Vaikuttajien mielipiteitä alkoholipolitiikasta. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 148. Helsinki 1981.

pautta rajoittaviksi ja tehottomiksi toimiksi. Haastattelijan tarjoamia valmiita ratkaisuvaihtoehtoja punnitessaan vastaajat usein kuitenkin vaihtoivat "toiselle kanavalle" ja nykyinen jakelujärjestelmä sai yleistä kannatusta. Saatavuuden rajoitusten saama kannatus perustui usein alistumiseen välttämättömyyden edessä.

Sangen yleinen oli näkemys, että ns. normaalikäyttäjään ei pitäisi kohdistaa ainakaan lisää alkoholin saatavuuden rajoituksia. Eriytyisen yksimielisesti tällä kannalla olivat elinkeinoelämän johtajat. Rajoitusten tuomitseminen sai voimakasta tukea yleisistä poliittisista asenteista ja maailmankatsomuksesta. Rajoitukset ovat vastoin vapaan kansalaisen ihannetta.

"Rajoitukset ovat vastenmielinen ajatus, mutta se johtuu yleisemmästä asennoitumisesta tämän tapaisiin yhteiskunnallisiin toimenpiteisiin. Minusta siis rajoitukset yleensä ovat huono keino, ja tuntuisi siltä että kokemusten perusteella niistä ei myöskään alkoholin kohdalla ole ollut apua (. . .) Minusta se ei ole hyvä, ei alkoholipoliittisista syistä, vaan ihan muista syistä. Uskon vahvasti siihen, että ihmisten valinnan vapauksia ei pitäisi rajoittaa tarpeettomasti." (Elinkeinojohtaja)

Monet vetosivat myös käytännön kokemuksiin ja Suomen historiaan. Rajoitukset eivät ole mahdollisia, koska alkoholia voi valmistaa kuka vain, ja salakauppa on koettu keino. "Suomalainen luonne" vastustaa rajoituksia, ja rajoitukset vain lisäävät alkoholin haluttavuutta. Saatavuuden rajoitukset yleensä samastettiin helposti kieltolakiin, asiasta keskusteltiin summittaisesti, eriasteisia toimenpiteitä erittelemättä.

"Meitä aikanaan holhottiin väkijuomalain aikana kauheasti, paimennettiin valtavasti. Suomalainen on periaatteessa vastaan tällaista, hänen pitäisi tehdä omat päätöksensä itse omasta mielestään, ja luulisin että on menty hieman parempaan tässä (. . .) Valistus, yleinen tiedottaminen, kaikki tämä että se ihminen luulee itse tehneensä päätöksensä." (Alkon paikallisjohtaja)

Vielä yksi usein esitetty perustelu oli, että yleiset rajoitukset ovat eriytymättöminä tasarvoa vähentäviä, kun ihmisillä kuitenkin on erilaiset mahdollisuudet saada alkoholi-juomia.

Myös koko väestön gallup antoi saman- suuntaisia tietoja. Vain harvoille vastaajille tulivat saatavuuden rajoitukset mieleen, kun heitä ilman valmiita vastausvaihtoehtoja pyydettiin sanomaan, mitä alkoholiongelmien suhteen pitäisi tehdä. Kun taas kysyttiin, onko järkevää ja kohtuullista, että pyrittäessä vähentämään alkoholiongelmia rajoitetaan koko väestön alkoholin kulutusta, kannatti vastaajista 50 % rajoituksia, 40 % suhtautui niihin kielteisesti ja 10 % ei osannut määritellä kantansa.

Tällaisesta yksilön vapautta korostavasta perussuuntauksesta huolimatta vastaajat useimmiten myöntyivät kannattamaan jonkinasteista alkoholin saatavuuden rajoittamista, lähinnä nykyistä järjestelmää. Koko väestöön kohdistuvat alkoholin saatavuuden rajoitukset saatettiin perustella siten, että rajoitusten suuntaaminen ainoastaan väärinkäyttäjiin on käytännössä mahdotonta. Kaikkia koskevat lait on siksi säädettävä heikoimman lenkin mukaan. "Normaalikäyttäjän" käytön vahingollisuudella ei kukaan perustellut saatavuuden rajoituksia.

"Kyllä meidän maassa täytyy mukautua siihen ajatukseen, että pieni alkoholin väärinkäyttäjien vähemmistö tuo mukanaan tilanteen että enemmistönkin on mukauduttava rajoituksiin ja siihen korkeaan hintatasoon ja asennepropagandaan, ja näitä ei mikään muu taho voi hoitaa kuin yhteiskunta." (Toimittaja)

Saatavuuden rajoitukset saatettiin myös ymmärtää eräänlaisiksi siirtymäkauden ilmiöiksi, historiallisten painolastien tuotokseksi. Kansan sivistyminen toisi muutoksen asiaan.

Saatavuuden rajoitusten saamaan kannatukseen on luonnollisesti yhtenä syynä niiden virallinen asema. Vallitsevaa, lujan aseman saanutta käytäntöä on vaikea mennä arvostelemaan.

"Kyllä toi hintapolitiikka jonkunasteinen poliittinen probleemi aina on, vaikkei sitä kukaan ainaakaan isolla äänellä kehtaa vastustaakaan." (Toimittaja)

Alkoholipoliittinen liberalismi on siis menettänyt otettaan yhteiskunnallisessa keskustelussa, ja "vallitseva mielipide" tukee alko-

holin saatavuuden rajoituksia. Argumentaation perusta on kuitenkin sangen horjuva; yksityiselämä ja vastaajien perusasetteet sotivat rajoituspolitiikkaa vastaan.

Juomatapojen muuttaminen ja ajattelun solmukohdat

Lainsäädännölliset rajoitukset vaikuttavat aikaa myöten ihmisten tottumuksiin ja elintapoihin. Ulkoisten rajojen asettaminen ei kuitenkaan sellaisenaan tuota ihmisten hyvinvoinnille mahdollisimman suotuisaa alkoholi-kulttuuria, ja lainsäädännön tulee myös paljolti sopeutua olemassa olevaan kulttuuriin ja ihmisten asenteisiin. Tarvitaan siis myös asenteitten ja ajattelutottumusten muutosta. Erityisesti suomalaisille tyypillisissä juomatavoissa oli parantamisen varaa. Perinteistä raittiusajattelua kannatti vain muutama. Alkoholi ei kaikille ja kaikissa yhteyksissä ole tuomittavaa ja haitallista.

"Suomessa perinteisen alkoholikulttuurin puute on yksi erityisen tärkeä tekijä. Aikuiset miehet juovat kuin ei-aikuiset. Meillä on tämä totaalinen alkoholikontrollin perinteinen puute. Kun viinaa on, se juodaan heti pois (. . .) Kyllä suomalaisille pitäisi tarjota vähitellen mahdollisuus kasvaa elämään alkoholin kanssa paremmin." (Lääkäri)

Juomatapojen muuttamiseen arveltiin päästävän ennen kaikkea valistuksen avulla. Valistuksen saama suosio oli hyvin suuri. Haastateltavat olivat tässä myös hyvin yksimielisiä. Muutamaa epäilijää lukuun ottamatta kaikki haastatellut vaikuttajahenkilöt ehdottivat valistusta yhtenä tai ainoana keinona alkoholihaittojen ehkäisemiseksi. Vaikuttajista 72 % ja koko väestöstä 62 % arvioi valistuksella olevan paljon vaikutusta alkoholiongelmien ehkäisyssä, lähes kaikkien mielestä sillä olisi ainakin jonkin verran vaikutusta.

Juomatapojen muuttaminen ei kuitenkaan yksin ollut riittävä keino. Haitallisen käytön syynä eivät näyttäneet olevan vain kulttuuriset tekijät, vaan alkoholin ulkopuoliset ongelmat. Vapautuminen suomalaisen kulttuurin rasitteista ei tee ongelmakäyttöä mahdottomaksi, eikä vähemmän todennäköiseksiään. Liiallinen juominen on oire, varsinainen syy on syvemmällä, haittakäyttäjien yleisessä elä-

mäntilanteessa tai mielenrakenteessa.

"Sanoisin ensinnäkin, että en ole ikinä uskonut että alkoholi on se ongelma. Se on oire." (Toimitaja)

Muutoksen aikaansaamiseen tarvitaan siis aivan muita kuin alkoholiin sinänsä liittyviä toimia. Haastateltavat puhuivat elämisen laadusta, kasvatuksen kehittämisestä ja yleisestä kehityksestä. Haittoja lisäävinä piirteinä nähtiin yhteiskunnan nopea kaupungistuminen, ihmissuhdevaikeudet, ahdistava ja virikkeetön asuminen, työelämän liiallinen paine.

Ongelmia aiheuttavat tekijät saatettiin siis yleisellä tasolla ymmärtää kollektiivisiksi, yhteiskunnan yleisistä piirteistä johtuviksi.

Yhteiskunnalliset selitykset eivät kuitenkaan ole vakuuttavasti käännettävissä keinojen kielelle. Valtiollinen alkoholipolitiikka toki on yhteiskunnallista, alkoholin haittoja ennalta ehkäisemään pyrkivää. Vaikuttajat päätyivätkin loppujen lopuksi myöntämään alkoholipoliittisille rajoituksille tietyn arvon. Hintojen pitämisellä riittävän korkeina oli 29 %:n mielestä paljon ja 58 %:n mielestä jonkin verran vaikutusta alkoholiongelmien ehkäisyssä. Pääpainotus oli kuitenkin muualla, ja sama vastaaja esitti sangen usein sekä rajoituksia kannattavia että niitä arvostelevia mielipiteitä. Valtiolliset toimet eivät missään tapauksessa tuntuneet kattavan koko ilmiötä. Mitä muita yhteisöllisiä keinoja sitten on olemassa? Kollektiivisten parannuskeinojen löytäminen oli vaikeaa, ja yhteydet hankalasti selitettävissä. Yhteisessä juomaseurueessa kestitty hauska veikko tai samaa kansakoulua käynyt lapsudentoveri on vain jossain vaiheessa eronnut joukosta. Miten ja kenen syystä, on epäselvää. Kollektiivinen ajattelu saa enintään jälkihoidon muodon: ryhmän pitäisi kontrolloida liiallisesti juovia ja auttaa heitä hoitoon.

"Tällä hetkellä on niin että on erittäin vaikea puuttua esim. naapurin tai samassa talossa asuvan tai muun henkilön alkoholinkäyttöön millään tavalla. Sehän tavallaan on meille sellainen henkilön itsemääräämisperiaatteen ja oikeuden vastainen juttu. Katsotaan että jokainen päättää elämästään itse, juoko vai ei. Kierteeseen joutunut ei useinkaan itse huomaa eikä sitä itselleen myönnä että on tällaista ongelmaa. Yleensähan ympäristö on todennut

sen jo aikaa. Miten tämä käytettäisiin hyväksi sitten, ettei kuitenkaan rajoitettaisi liikaa eikä ainaakaan haitallisesti ihmisten itsenäisyyttä. Tämä on erittäin suuri ongelma koska toisella laidalla tulee koko ajan eteen, että puututaan yksilön vapauteen. Tämän optimaalisen ratkaisun löytäminen on vaikeaa.” (Ammattiyhdistysedustaja)

Valtaosan yhteinen mielipide oli, että pitäisi löytää ihmisten yksityiselämään ulottuvia keinoja, mikäli halutaan vaikuttaa ongelmien muodostumiseen. Valtiolliset rajoitukset voivat olla vaikutuksiltaan ainoastaan marginaalisia. Keinoja ei kuitenkaan ollut paljoa esittää, nyt kun perinteinen raittiusliike näyttää kärsineen lopullisen haaksirikkonsa. Yksilösuuntainen valistus oli ainoa käsillä oleva ratkaisu.

”Yritämme tuoda lukijoille eri asioista pelkät faktat, annamme raaka-ainetta ja kukin saa päättää miten toimii, minkä kannan mihinkin ottaa.” (Toimittaja)

Toisaalta vaikuttajat pitivät valistusta vain hyvin pitkällä aikavälillä tehokkaana, jos sitenkään. Useimmista ongelmat näyttivät jatkuvasti väistämättömiltä. Lopullisia vastauksia ei tietenkään voi tällaisessa asiassa kellenkään odottaakaan. Valistuksen kehittämisen kannalta lienee kuitenkin hyödyllistä miettiä syitä alkoholipoliittisen ajattelun vaikeuteen. Tässä voin vain nostaa esille ajattelun keskeisiä, vastausta vaille jääneitä kysymyksiä. Näihin kysymyksiin näytti ajattelu useimmiten takertuvan, ja epävarmuus niiden suhteen katkaisi ajattelun logiikan.

Hyvin positiivisena voinee pitää sitä, että vain harvat vastaajat tyytyivät pysyttelemään ulkokohtaisten ohjelmien tasolla. Alkoholien käytön monimutkaisuudesta oli kaikilla oma-kohtaisia kokemuksia, ja niiden avulla saatu tieto haluttiin liittää poliittisen tason keskusteluun.

Ensimmäinen tärkeä ajattelun solmukohta on: mitä yksilön vapauden ihanne alkoholin käytön suhteen tarkoittaa? Ihmisten elintavat, juomistottumukset ja kanssakäyminen kuuluvat yksityiselämän alueeseen. Yksilön vapaus ja suojautuminen muiden vaikutukselta on tässä yhteydessä korostettu arvo, jonka myös haastateltavat toivat esille. Usein yksilön va-

pauden korostaminen näytti johtavan normatiiviseen painotukseen, jossa käyttäytymistä ohjaaville tekijöille, esimerkiksi ihmissuhteille tai ulkoisille rajoituksille, ei *haluttu* antaa sijaa. Vapaan yksilön tulee alkoholin suhteen olla itseohjautuva, juomisen hallinta on vapauden mittari ja edellytys. Heikkous tässä suhteessa on poikkeavuutta, ja poikkeaviin on suhtauduttava toisin kuin normaaliyksilöihin. Epäonnistuneiden yksilöiden valvonta ja hallitseminen on yleisen edun nimissä oikeutettua. Monet yhdistivätkin yksilön vapautta korostaviin käsityksiinsä suosituksen melko mutkattomasta väärinkäyttäjien hallitsemisesta tai hoitamisesta. Alkoholien saatavuuden yleisten rajoitusten arveluttavimpia piirteitä oli niiden kohdistuminen koko väestöön. Lainsäädännölliset rajoitukset häiritsevät myös ns. normaalikäyttäjiä.

”Siinäpä se pulma onkin. Minusta ei tarvittaisi eikä itse asiassa saisi ollakaan kohderyhmänä koko väestö, kun osalle se toimenpide tarvitaan. Mutta sen irrottaminen ja suuntaaminen vain niihin, siinäpä se temppu on.” (Alkon paikallisjohtaja)

Toinen ongelmallinen kysymys oli enemmänkin tiedollinen kuin normatiivinen. Miten yksilöt vaikuttavat toinen toisensa käyttäytymiseen? Voimme sanoa, että juominen on pohjia myöten sosiaalista ja että yksilöt reagoivat toinen toisensa antamiin ärsykkeisiin jatkuvasti kaikilla elämän alueilla. Näistä vuorovaikutuksen mekanismeista tiedämme kuitenkin sangen vähän. Tiedämme myös vähän siitä, miten poikkeavaksi leimautuvan yksilön käyttäytyminen on muotoutunut ja miten muiden kanssa käyty vuorovaikutus on siihen vaikuttanut. Kun näitä mekanismeja ei tunnetta, on myös vaikea löytää keinoja vaikuttaa niihin.

Kolmas ongelmallinen asia liittyi yksilöllisiin kykyeroihin ja fysiologisiin eroihin. Yksilöt ovat kyvyiltään ja perimältään selvästi erilaisia. Mikäli näitä piirteitä pidetään hyvin tärkeinä, on kollektiivisten ja yhteisöllisten tekijöitten tarkastelu vähemmän kiinnostavaa. Useat vaikuttajat epäilivät tärkeiden selitysten löytyvän tältä suunnalta. Käsityksiin sekoittuivat sekä normatiiviset että tiedolliset tekijät.

Neljäs tärkeä kysymys liittyi itse alkoholiin.

On kummallista, että sama aine tuottaa sekä iloa että surua. Ajattelussa on olennainen ero, jos häittäkäytön syyt esitetään iloisen juomisen syistä täysin poikkeaviksi tai jos samat syyt aiheuttavat sekä haittoja että positiiviseksi koettua käyttöä. Monet vastaajat erottivat jyrkästi haitallisen ja haitattoman käytön. Haitallisen juomisen varsinainen syy ei useimpien mielestä ollut sama kuin miellyttävän ja haitattoman juomisen syy: niinpä keinojenkin tulisi olla eriytettyjä.

Nämä kysymykset osoittavat, että vaikuttajien alkoholipoliittisen ajattelun vaikeutta selittävät todelliset alkoholia ja ihmisten käyttäytymistä koskevat tiedolliset aukot ja valitsevat normit. Tehokkaan valistuksen tueksi tarvitaan uusia tietoja ja uusia toimintamuotoja. Tulisi löytää keinoja muuttaa samanlaisesti sekä kulttuurista ympäristöä että yksilöitä. Nykyisellään tiedämme liian vähän niistä mekanismeista, joilla elämän ilojen maksajat määrätään.

English summary

Marja Holmila: Vaikuttajien ajatuksia alkoholiongelmista (Alcohol problems: the opinions of key persons)

The article is based on 91 intensive interviews of influential people in the field of alcohol policy — persons whose professions closely involved them in alcohol policy — and on a telephone interview poll of the entire population of Finland.

The questions asked sought to elucidate the way in which the interviewees viewed alcohol problems and possible solutions. The opinions advanced were dichotomous: liberal, permissive attitudes were voiced, yet official alcohol policy was simultaneously approved of.

If one wishes to modify drinking habits, this dichotomy entails trouble. Whilst restricting availability was seen to be of some use, coercion was not sufficient. The interviewees thought the crux of the matter lay in directly influencing people's private lives. There were not many ways of doing so, however, and educating separate individuals was the best available method. And pessimism prevailed here, too. Education was only effective in the long

run — if at all — and deviant drinking was largely unavoidable anyway.

The data enable one to analyze why alcohol policy is such a vexed subject and this might help to hone alcohol education measures. Four major questions stand out:

1) What does the principle of individual freedom mean within the context of drinking?

2) How do individuals affect each other's behaviour — what is the connexion between normal and deviant drinking?

3) What is the importance of the different characteristics and differing tolerance levels of different individuals?

4) Are the reasons for convivial and problem drinking identical? Or are the motives for them far removed from each other?

These questions seemed to be the main reason for the ambiguities and contradictions so common in the interviewees' thinking. Effective educational programmes should thus find ways to elucidate also these questions.